

Shakespeare és Itália

Jelige: Shakespeare

Pécs, 2023. Január

Tartalom

Tartalom.....	1
Bevezetés	2
1. Shakespeare Itáliában	5
1.1. Érvek Shakespeare Itáliába utazása mellett	5
1.2. Érvek Shakespeare Itáliába utazása ellen	8
2. Itáliai reprezentációk Shakespeare műveiben	11
2.1 Romeo és Júlia	11
2.2 A makranczos hölgy	15
2.3 Othello, a velencei mór	21
Befejezés	27
Bibliográfia	29
Függelék	31

Bevezetés

Jelen dolgozatban William Shakespeare-rel és Itáliához fűződő rendkívüli kapcsolatával foglalkozom. Azért ezt a témát választottam, mert felkeltette az érdeklődésem, hogy egy angol költő, miért hivatkozik, és ír ennyit Itáliáról egy olyan korban, amikor az információáramlás még nagyon korlátozott volt, az emberek pedig keveset utaztak. A kérdést kizárólag Shakespeare drámái alapján vizsgálom, mert úgy gondolom, hogy a probléma alapos tanulmányozásához csak a primer szövegek szövegközpontú vizsgálata vihet közelebb. A dolgozat megírásához kizárólag Shakespeare eredeti műveit, illetve azok magyar nyelvű fordításait használom, nem pedig színházi, film, vagy egyéb feldolgozásokat. A dolgozat célja annak bemutatása, mennyire szoros kapcsolata volt az írónak Itáliával, és, hogy nem csupán érdeklődött az ország iránt, hanem valóban nagy tudással rendelkezett a Félsgizetről. Fontos azonban megemlítenem azt is, hogy a Shakespeare és Itália kapcsolatával foglalkozó kutatás egy roppant módon bonyolult és szerteágazó téma, amelynek jelen esszé csupán egy meglehetősen kis részébe enged betekintést.

A dolgozat megírásához Shakespeare művein kívül Richard Paul Roe *The Shakespeare Guide to Italy* című könyvét használtam, amelyben 10 különböző, itáliai és nem itáliai helyszíneken játszódó Shakespeare darabokban található, az országgal kapcsolatos utalásokat mutat be. Ezen hivatkozások egy része a művekben található helyszínekkel kapcsolatos, másik része pedig néhány itáliai kultúrával kapcsolatos célzást tartalmaz. Shakespeare műveinek alapos tanulmányozása azonban rámutatott, hogy az említett könyvben található utalásokon túl, az angol szerző művei még jócskán bővelkednek olyan kulturális, földrajzi, termékekre, vagy tárgyakra vonatkozó hivatkozásokkal, amelyekkel érdemes foglalkozni. Jelen dolgozatban tehát a Shakespeare és Itália címszó alatt értendő minden lehetséges, az általam kiválasztott Shakespeare darabokban előforduló Itáliára vonatkozó célzásokkal fogok foglalkozni, legyenek ezek az ország földrajzára, kultúrájára, tárgyakra vagy termékekre vonatkozó utalások.

Más, Shakespeare és Itália kapcsolatát feltáró tanulmánnyal ellentétben, amelyek főként az író legismertebb darabjaiban, általánosságban megjelenő Itáliával kapcsolatos reprezentációkra fókuszálnak, a jelen dolgozat tengelyét alkotó három színdarab kiválasztásánál a legfontosabb szempont az volt számomra, hogy a darabok, ha nem is a történet teljes egésze alatt, de legalább nagyrészt itáliai helyszíneken játszódjanak. Ennek azért tulajdonítottam akkora jelentőséget, mert úgy gondolom, minél nagyobb részben játszódik egy darab egy adott ország területén, annál jobban kirajzolódik a költőnek az adott országhoz fűződő viszonya. Emellett a másik alapvető szempont az volt, hogy a darabok mindegyike

másik városban játszódjon. Ez azért volt lényeges, mert ez a három város, nevezetesen Verona, Padova és Velence alkotja dolgozatom alappilléret, amely ebből a szempontból szintén eltér egyéb Shakespeare-el foglalkozó kutatásoktól.

Az általam választott darabok a *Romeo és Júlia*, *A makranczos hölgy*, illetve az *Othello* voltak, amelyek három különböző városban: Veronában, Padovában, illetve Velencében játszódnak. A *Romeo és Júlia* magyar verziójánál Arany János, *A makranczos hölgy* esetében Lévay József, míg az *Othellónál* Kardos László fordítását használtam. A magyar szövegek kiválasztásánál többféle fordítást is megnéztem, és azért ezekre esett a választásom, mert úgy gondolom, hogy ezek állnak a legközelebb az eredeti, angol nyelvű szövegekhez. Habár mindhárom fent említett dráma Itália északi területén fekvő városok valamelyikében játszódik, mind földrajzi, mind kulturális szempontból különböznek egymástól. Sőt, azt sem szabad elfelejteni, hogy ezen városok Shakespeare számára is különféle jelentőséggel bírtak, hiszen a darabokban mindegyik más és más szimbolikával bír, és mindegyik egy-egy fontos érzelmet, értéket képvisel. Verona városa a szerelmet, Padova az egyetemet és oktatást, míg Velence pedig a kifinomultságot és cselszövést szimbolizálja. Az említett darabok közül az egyetlen kivétel az *Othello*, ahol csupán a cselekmény egy része játszódik Itáliában, pontosabban Velencében, mert azt követően a történet átkerül Ciprus szigetére, és onnan kezdve már nem is tér vissza Itáliába. Ez talán indokolhatta volna egy másik dráma kiválasztását, hiszen *A velencei kalmár* teljes egészében Velencében játszódik, azonban a választásom mégis az *Othellóra* esett, mert úgy gondolom, olyan fontos utalások olvashatóak a műben egy-egy velencei tradícióra, vagy helyszínre, amelyekről mindenképpen szerettem volna beszélni a dolgozatomban.

A felsorolt darabokon kívül azonban van még jó néhány olyan Shakespeare darab, amely Itáliához, illetve valamely itáliai városhoz kötődik. Ilyen például *A velencei kalmár*, amely szintén számos utalást tartalmaz Velencére. Ezek közül talán a legfontosabb a Rialto, amelyet Shakespeare többször is említ a darabban. Ez azért nem meglepő, mert a Rialto hajótulajdonosok, bankárok, és kereskedők számára a fő kereskedelmi központ volt Velence városában évszázadokon át. Az épület egy V. században épült, Szent Jakabnak szentelt templom. *A velencei kalmár* azonban nem az egyetlen olyan dráma Shakespeare tollából, amely a téma szempontjából érdekes lehetett volna. Verona városával kapcsolatban a *Romeo és Júlia* mellett *A két veronai nemes* is nagyon fontos darab. A császár udvara ugyanis például egy olyan veronai helyszín, amely többször is szóba kerül a történet során, és ma is megtalálható a Castello Sforzescón belül. Ezen kívül pedig számos olyan drámát is írt Shakespeare, amelyek ugyan nem Itáliában játszódnak, mégis feltűnnek bennük az országban található helyszínek.

Ilyen például a *Szentivánéji Álom* című színdarab, amelyben Sevilla Nettáról olvashatunk, egy Mantova mellett található, ősi városról, amely kis Athénként került bele a művelődéstörténetbe.

A dolgozatot két fejezetre osztottam fel. Az első fejezetben a Shakespeare személye és az Itáliához fűződő viszonya körül kialakult vitára helyezem a hangsúlyt, amely elsősorban azt kutatja, hogy az író műveiben található részletes leírások alapján egy-egy itáliai helyszínnel, vagy tradícióval kapcsolatban lehet-e arra következtetni, hogy a költő járt az országban, vagy ezekhez az információkhoz csupán a forrásain keresztül jutott el. Emellett kitérek két olyan elméletre is Shakespeare-rel kapcsolatban, amelyek a költő személyét kérdőjelezik meg. Az ezt követő második fejezetben pedig a fent említett három kiválasztott drámával foglalkozok, amelyeknek a szövege alapján arra próbálok választ találni, hogy milyen volt a költő viszonya Itáliával, mekkora tudással rendelkezett a különböző városok helyszíneiről, szokásairól. Emellett azonban természetesen engem sem hagyott hidegen az említett vita, és, noha csak a spekuláció szintjén, jómagam is megpróbálok következtetni arra vonatkozólag, hogy a rendelkezésemre álló adatok birtokában, lehet-e teljes bizonyossággal azt állítani, hogy Shakespeare valóban járt az országban valamikor élete során.

1. Shakespeare Itáliában

1.1. Érvek Shakespeare Itáliába utazása mellett

Jelen fejezet célja, hogy érveket és ellenérveket hozzak Shakespeare esetleges itáliai utazása mellett, illetve ellen. Shakespeare nagyon szerette Itáliát, és hatalmas tudással rendelkezett a félszigetről mind kulturális, mind földrajzi értelemben. Darabjai nagy részének helyszínéül itáliai helyszíneket választott, amelyeknek szereplői is természetesen olasz emberek voltak. Azonban az, hogy Shakespeare-nek honnan volt ilyen nagy tudása a félszigetről, és, hogy a költő járt-e valaha Itáliában, régóta fennálló, és nagyon vitatott kérdés.

A vita azért indokolt, mert nem lehet egyértelműen kijelenteni sem azt, hogy Shakespeare járt ott, sem pedig azt, hogy nem. Rengeteg megalapozott érv szól azonban amellett, hogy Shakespeare elutazott Itáliába, és saját tapasztalatai, élményei alapján írt a félszigetről darabjaiban, ahogy amellett is, hogy soha nem járt ott, és csak a képzeletét, esetleg néhány forrást használt fel darabjai megírásához. Jelen fejezet első részében a költő Itáliába utazása mellett szóló érveket fogom számba venni.

John Mullan, a londoni University College doktora a következőképpen fogalmaz: „Olyan gyakori és alapos Shakespeare kapcsolata Itáliával a darabjaiban, hogy felmerült, hogy valamikor Itáliába utazott.”¹ Az 1580-as évek közepe és az 1590-es évek eleje közötti időszak egy olyan periódus volt Shakespeare életében, amikor nincsen semmilyen megbízható információnk vagy feljegyzésünk azzal kapcsolatban, hogy hol tartózkodott a költő. Ez az időszak 1585-1592 közé tehető, tehát hét évet ölel fel, és „lost years”, azaz „elveszett évek”-ként tartja számon a szakirodalom.² Az 1582 és 1585 közötti évek különösen sok homályos foltot tartalmaznak. Annyi bizonyos, hogy a nyolcvanas évek első felében otthagyta az általános iskolát és összeházasodott Anne Hathaway-el, azonban gyermekei, Hamnet és Judith születése után, 1585-ben teljesen eltűnt a köztudatból. A következő hivatalos feljegyzés a költőről 1592-ből származik, amikor már a családjával együtt Londonban élt, és egy színházban dolgozott színészként és drámaíróként.³ Sokan úgy vélik⁴, hogy Shakespeare ez alatt a 7 év alatt Itáliában tartózkodott, és ezután költözött vissza Angliába, habár erre semmilyen bizonyíték nincsen. Egy dolog azonban biztos: Shakespeare műveinek nagy része Itáliával kapcsolatos, amelyekhez

¹ John Mullan, *Shakespeare and Italy*, 2016. <https://www.bl.uk/shakespeare/articles/shakespeare-and-italy> (Utolsó letöltés: 2022.09.05.) Ahol nem jelzem, ott az idézeteket saját fordításomban közlöm – Hajjas Péter

² David Ellis, „Biography and Shakespeare: An outsider’s view”, *The Cambridge Quarterly*, Oxford University Press, Oxford 2000.

³ ua.

⁴ vö. többek között: Richard Paul Roe, *The Shakespeare Guide to Italy*, HarperCollins, London, 2011, Dr. Noemi Magri, *Great Oxford*, 2004.

viszont önmagában a képzelő ereje nem lehetett elegendő, és valamilyen konkrét tudásra is szüksége volt.

Shakespeare élete során 38 darabot írt, amelyek közül 13, vagyis az egyharmad része itáliai kötődésű. Természetesen nem csak Itáliában játszódnak darabokat írt, egyes művei például Franciaországban, vagy Ausztriában játszódnak, azonban ezekben a darabokban teljesen máshogy ír az adott országról, mint ahogy az Itáliáról szóló darabjaiban megfigyelhető. „[...] az egyértelmű, hogy képzeletének fő területe Itália volt. Ellentétben más országokkal - például Franciaországgal, Ausztriával, vagy Dániával -, ahol bizonyos darabjai játszódnak, Itáliát általában változatosan és precízen ábrázolja.” - jegyzi meg John Mullan 2016-os *Shakespeare and Italy* című cikkében.⁵ Mullan szerint Shakespeare annyira pontosan jellemzi Itáliát, hogy a városok, folyók, szigetek és más földrajzi helyek ilyen pontos és részletes leírására képtelen lett volna anélkül, hogy korábban ne látogatott volna már el ezekre a helyekre.

Azzal kapcsolatban sincsen egyértelmű bizonyíték, hogy Shakespeare tudott-e olaszul. Annyi azonban biztos, hogy a darabjaihoz használhatott olasz forrásokat, hiszen a korban számos itáliai mű angol nyelvű verziója is elérhető volt. Természetesen Shakespeare-nek is voltak forrásai, amelyeket felhasznált művei megírásához. Itáliai forrásokkal dolgozott, amelyeknek francia és angol nyelvű fordításait, és adaptációit használta.⁶ Éppen ezért bizonyára Shakespeare-nek nem kellett ahhoz Itáliába utaznia, hogy részletesebb információkat szerezzen a félsziget földrajzáról, vagy éppen kultúrájáról, hiszen ezekben a forrásokban valószínűleg bőven található elegendő érdekességet, tény az országról, ami alapján megírta műveit. Valójában azonban, ez egyáltalán nem ennyire egyértelmű.

Richard Paul Roe egy angol kutató, aki azon az állásponton van, hogy az író valóban járt Itáliában. Kutatásairól egy könyvet is írt *The Shakespeare guide to Italy*, azaz *Shakespeare útmutató Olaszországhoz* címmel. Ebben a könyvben Roe többek között azt próbálja bebizonyítani, hogy Shakespeare tényleg járt Itáliában, teszi mindezt Shakespeare különböző műveiből hozott példák segítségével. „Azt tudjuk, hogy a drámaíró sok történetét korábbi elbeszélésekből merítette, azonban néhány esetben olyan részletekkel is kiegészítette azokat, amelyek nem szerepeltek az eredeti beszámolóknak, de Roe bebizonyította, hogy földrajzilag helyesek.”⁷ Shakespeare tehát, habár használt forrásokat, Roe szerint olyan részleteket is

⁵ John Mullan, *Shakespeare and Italy*, <https://www.bl.uk/shakespeare/articles/shakespeare-and-italy> (Utolsó letöltés: 2022.09.05.)

⁶ Ezekre a forrásokra a második fejezetben bővebben is ki fogok térni.

⁷ Catherine Edwards, *Shakespeare and Italy: A literary love affair*, 2016. <https://www.thelocal.it/20160422/shakespeare-and-italy-italian-bard-400-anniversary-death-verona-venice-rome-caesar-romeo-juliet-padua-mantua-taming-shrew-gentlemen-merchant-venice/> (Utolsó letöltés: 2022.09.05.)

hozzáadott a műveihez, amelyek nem találhatóak meg egyetlen forrásában sem, sőt egyetlen abból a korból származó feljegyzésben sem, amelyet a saját forrásain kívül használhatott volna. Ráadásul Roe megerősítette azt, hogy ezek a Shakespeare által hozzáadott részletek nagyon is pontosak. Olyan részletekről számol be helyesen, mint templomok nevei, csatornaútvonalak, és a Julius Caesar című darabjában egy olyan fajta nyári viharról ír, amely jellemző volt a római fővárosban, Angliában viszont nem. Roe ezzel kapcsolatban konkrét példákat is hoz fel a könyvében. Példaként említi többek közt Shakespeare egyik leghíresebb darabját, a *Romeo és Júliát* amelyben, az egyik jelenetben Benvolio szikamor-ligetről tesz említést, amely valóban megtalálható Veronában ott, ahol azt Shakespeare elhelyezte a darabjában.⁸ Ezen kívül Roe felkutatott több olyan helyszínt is a költő darabjai alapján, amelyek megtalálhatóak a mai Olaszországban. Ilyen például a császár udvara *A két veronai nemes* című darabjából, vagy *A makrancos hölgy* című darabból Szent Lukács temploma. Roe tehát nagyon alapos munkát végzett, hogy bizonyítsa állítását, miszerint Shakespeare valamikor élete folyamán járt Itáliában. Nem ő volt azonban az egyetlen kutató, aki Shakespeare és Itália kapcsolatával foglalkozott.

Meg kell még említeni Dr. Noemi Magri olasz kutatót is, aki *Great Oxford* című esszégyűjteményében számos példát hozott arra, mennyire különleges tudása volt a költőnek Itáliáról. Shakespeare *Vénusz és Adonisz* című elbeszélő költeményében Tiziano Vecellio itáliai festő *Vénusz és Adonisz* című festményéről beszél. Ez még önmagában nem lenne különleges, hiszen Tizianonak több ehhez hasonló festménye is készült, Dr. Magri állítása szerint azonban, abból a változatból, amelyikről Shakespeare ír, csupán egy darab készült, amely különbözik a többi változattól. „Ez volt az egyetlen, amelyiken Adonisz sapkát, vagy kalapot visel, miközben próbál ellenállni a szépség és szerelem istennője csábításának.”⁹ Jól látható tehát a különbség, és ahogy Dr. Magri is elmondja, a festmény másik változatain Adonisz nem visel kalapot. A festmény, amelyről Shakespeare beszél, viszont csak egy helyen volt látható abban az időben: Velencében. Ahhoz, hogy a költő erről a festményről olyan részletesen tudjon írni, ahogy teszi azt elbeszélésében, Dr. Magri szerint személyesen kellett megnéznie a képet, ehhez pedig Itáliába kellett utaznia, mert máshol nem volt látható.

⁸ Erről a következő fejezetben részletesebben is beszámolok.

⁹ Hank Whittemore, *Shakespeare and Italy*, London 2013. https://www.youtube.com/watch?v=xHiEakohcx8&ab_channel=ShakespeareanAuthorshipTrust (Utolsó letöltés: 2022.09.05.)

1.2. Érvek Shakespeare Itáliába utazása ellen

Amint azt már említettem jelen fejezet első részében, azok mellett az érvek mellett, amelyek alátámasztják Shakespeare itáliai utazásait, számos érv cáfolja ezt az állítást, és elkötelezett a mellett, hogy az író igazából soha nem járt Itáliában. Sőt, valójában ez az általánosságban elfogadott álláspont. Habár Shakespeare életében tényleg volt egy olyan időszak, amikor nincsen semmilyen hivatalos feljegyzés a hollétéről, és amikor valóban járhatott Itáliában, erre egyrészt nincsen semmilyen bizonyíték, másrészt pedig abban az időben több olyan körülmény is fennállt, amely nem csupán azt nehezítette meg számára, hogy elhagyja Angliát, hanem azt is, hogy Itáliába utazzon. A fejezet második részében az Itáliába utazása ellen szóló érveket sorakoztatom fel.

A Grand Tour a XVII – XVIII. században egy nagyon népszerű időtöltés volt azok között az írók és költők között, akik inspirációt kerestek műveikhez. Az utazás érintette Itáliát és Franciaországot abból a célból, hogy a résztvevők megcsodálhassák az országok gyönyörű tájait és virágzó kulturális értékeit. A túra nagyjából három és fél évig tartott, amelyből hat hónapot vett igénybe az utazás, illetve három évig éltek az utazók az adott országban, hogy megismerkedhessenek annak kultúrájával, és minél jobban elsajátítsák az ott használt nyelvet is. Az út nem volt szervezett, mindenki a saját érdeklődésének megfelelően választott magának úticélt. Itálián belül a legnépszerűbb célpontok Torino, Firenze, Pisa, Padova, Bologna, Velence, Róma, Nápoly, illetve Milánó voltak. Elméletileg Shakespeare számára, mint ahogy sok más fiatal és ambiciózus angol író számára is, adott volt a lehetőség, hogy Itáliába utazzon, hiszen a Grand Touron keresztül, Franciaországot is érintve, elutazhatott volna az országba, hogy megismerkedhessen annak a legfontosabb kulturális és földrajzi tulajdonságaival: „Az olasz környezet divatos volt a XVII. századi brit írók számára, részben csak azért, mert a távoli ország nagyon egzotikusnak hatott, Itália éppen ezért sokkal jobban megragadta a képzeletet, mint Nagy-Britannia többi európai szomszédja.”¹⁰ A szenvedélyes, karizmatikus és fondorlatos olasz emberek tökéletes karakternek bizonyultak Shakespeare darabjaiban, legyen szó komédiáról vagy tragédiáról. Emellett Itália, politikai helyzete miatt is, tökéletes helyszíneként szolgált az író műveihez. Ez az utazás azonban a költő számára több okból is lehetetlen volt akkoriban. Egyrészt, amikor Shakespeare fiatal, kezdő író volt, a Grand Tour még nem terjedt el az angol írók körében, és inkább az 1600-as évek közepétől vált népszerűvé. Így valószínűleg

¹⁰ Catherine Edwards, *Shakespeare and Italy*, im.. <https://www.thelocal.it/20160422/shakespeare-and-italy-italian-bard-400-anniversary-death-verona-venice-rome-caesar-romeo-juliet-padua-mantua-taming-shrew-gentlemen-merchant-venice/> (Utolsó letöltés: 2022.09.05.)

a költő nem is tudott abban az időben erről a lehetőségről. Másrészt, akkoriban az utazás egyáltalán nem volt annyira egyszerű, mint évekkel később, és ez eléggé megnehezítette az író számára, hogy elhagyja Angliát: „[...]a korlátozott közlekedési lehetőségek mindenki számára megnehezítették az utazást, kivéve a leggazdagabbakat.”¹¹ A korlátozott lehetőségek miatt tehát főleg azok engedhettek meg maguknak egy utazást külföldre, akik mélyen a zsebükbe tudtak nyúlni, ez pedig Shakespeare-re egyáltalán nem volt igaz.

Shakespeare egyértelműen nem tartozott a leggazdagabbak közé, sőt néha, főleg karrierje elején, egészen nehéz anyagi helyzetben is volt. „[...] családja volt, és el kellett vállalnia néhány másik munkát is annak érdekében, hogy támogatni tudja saját magát még kezdő íróként.”¹² Shakespeare írói karrierje nagyjából akkor indult be igazán, amikor már Londonban dolgozott. Addig viszont nem nagyon volt ismert, és pénzhez sem tudott jutni az írással. Nem véletlenül kényszerült arra, hogy egyszerre több munkát is elvállaljon, hogy el tudja tartani a családját és, hogy íróként is boldogulhasson.¹³ Ilyen pénzügyi feltételek mellett tehát Shakespeare-nek valószínűleg nem volt lehetősége elhagynia Angliát, nemhogy Itáliába utaznia. Ezt az is bizonyítja, hogy semmilyen hivatalos feljegyzés nincsen azzal kapcsolatban, hogy az író valaha elhagyta volna Angliát. Emiatt azonban felvetődik a kérdés, hogy, ha Shakespeare valóban soha nem hagyta el Angliát, és nem járt Itáliában, akkor honnan tett szert olyan hatalmas és pontos tudásra az országról, ami a műveiben is tükröződik. „És, habár úgy tűnik, hogy részletes ismeretekkel rendelkezett az országról, lehetséges, hogy ezeket csak a francia és angol fordítások és átdolgozások elolvasásával szerezte meg, illetve utazók történeteiből.”¹⁴

Ahogy már említettem, Shakespeare forrásai eredetileg olasz nyelven íródott szövegek, amelyeknek az író francia és angol nyelvű fordításait, adaptációit használta. Ilyen forrás például Ludovico Ariosto *I suppositi* című műve, amelyet George Gascoigne fordított le, és amely alapján Shakespeare megírta *A makrancos hölgy* című darabját. Hogyha ezek a források nem lettek volna elegendőek Shakespeare számára, hogy olyan részleteket osszon meg Itáliáról, amelyek műveiben olvashatóak, az író valószínűleg találkozhatott más angol írokkal is, akik

¹¹ uo, <https://www.thelocal.it/20160422/shakespeare-and-italy-italian-bard-400-anniversary-death-verona-venice-rome-caesar-romeo-juliet-padua-mantua-taming-shrew-gentlemen-merchant-venice/> (Utolsó letöltés: 2022.09.05.)

¹² uo, <https://www.thelocal.it/20160422/shakespeare-and-italy-italian-bard-400-anniversary-death-verona-venice-rome-caesar-romeo-juliet-padua-mantua-taming-shrew-gentlemen-merchant-venice/> (Utolsó letöltés: 2022.09.05.)

¹³ David Ellis, „Biography and Shakespeare: An outsider’s view”, *The Cambridge Quarterly*, im.

¹⁴ Catherine Edwards, *Shakespeare and Italy*, im. <https://www.thelocal.it/20160422/shakespeare-and-italy-italian-bard-400-anniversary-death-verona-venice-rome-caesar-romeo-juliet-padua-mantua-taming-shrew-gentlemen-merchant-venice/> (Utolsó letöltés: 2022.09.05.)

jártak Itáliában, és megosztották tapasztalataikat vele. Ezen kívül számos olyan itáliai utazóval is ismeretségbe kerülhetett, akik szintén mondhattak neki olyan érdekességeket az országról, amelyeket a költő később beleírt műveibe.

A tényekkel alátámasztott érvek mellett természetesen születtek különböző elméletek is Shakespeare-el kapcsolatban, amelyek, ha nem is bizonyítják, hogy az író járt Itáliában, mindenképpen megerősítik azt az állítást, hogy Shakespeare-nek volt köze az országhoz, talán több is, minthogy csak írt róla. Az egyik ilyen elmélet szerint valójában nem is Shakespeare írta a darabjait, hanem egy másik angol drámaíró, a fiatalon elhunyt Christopher Marlowe, aki e szerint megjárta a halálát, Itáliába költözött, és ott folytatta titokban az írást, Shakespeare nevét használva.¹⁵ Ez megmagyarázná, honnan volt ilyen hatalmas tudása az írónak Itáliáról, hiszen, ha valóban ott élt, könnyen lehet, hogy tényleg látott mindent, amiről írt, ezért ilyen pontosak és részletesek az információi az országról.

Egy másik elméletet egy szicíliai professzor, Martino Iuvara osztott meg 2002-ben, *Shakespeare olasz volt* címmel megjelent könyvében, amelyben pontosan amellett érvel, ami a címben is olvasható, hogy Shakespeare valójában olasz volt. Iuvara azt állítja, hogy William Shakespeare valójában egy messinai születésű férfi, és eredeti neve Michelangelo Florio Crollanza. A kutató szerint Crollanza elhagyta Itáliát, hogy Londonba költözzön, a vezetéknevét pedig egyszerűen angolra fordította, amely szó szerint Shakespeare-t jelent.¹⁶ Állításának pedig alapja is van, hiszen valóban létezett Itáliában egy ilyen nevű ember, akinek a műveiben meglepő egyezéseket lehet találni Shakespeare műveivel. Ilyen például Crollanza *Sok hűhó semmiért* című darabja. A tudósok azonban nincsenek meggyőződve arról, hogy ennek az elméletnek lenne valóságalapja, viszont nem is tudták megcáfolni Iuvara állítását.

Ahogy a fentiekből kitűnik számos érv bizonyítja és cáfolja is Shakespeare itáliai kötődését. A következő fejezetekben Shakespeare *Romeo és Júlia*, *A makrancos hölgy*, és az *Othello* című művein keresztül azt fogom megvizsgálni, hogy kizárólag a szöveghelyekre hagyatkozva milyen nyomokat találhatunk azzal kapcsolatban, hogy Shakespeare valójában járt-e Itáliában, milyen szoros kapcsolat fűzte a költőt az országhoz, és milyen tudással rendelkezett róla.

¹⁵ Rosalind Barber, *Questioning Shakespeare*, Berghahn Books, Oxford 2009.

¹⁶ A „Crollanza” egy olasz név, amely két értelmes szóra szedhető szét. Az olasz „crollare” szó angolul azt jelenti „to shake”, a „lanza”, vagy „lancia” szó pedig „spear-t” jelent. Iuvara szerint Crollanza csupán összetette ezt a két szót és így alakult ki az író új neve. Catherine Edwards, *Shakespeare and Italy*, im. <https://www.thelocal.it/20160422/shakespeare-and-italy-italian-bard-400-anniversary-death-verona-venice-rome-caesar-romeo-juliet-padua-mantua-taming-shrew-gentlemen-merchant-venice/> (Utolsó letöltés: 2022.09.05.)

2. Itáliai reprezentációk Shakespeare műveiben

2.1 Romeo és Júlia

Ha a lehető leghatékonyabb módon akarom vizsgálni, hogy van-e nyoma Shakespeare darabjaiban annak, hogy a költő járt-e valaha Itáliában, illetve, hogy mekkora tudással rendelkezhetett valójában az országról, azt olyan darabok vizsgálatával tudom megtenni, amelyek különböző helyszíneken játszódnak Itálián belül. A három darab, amelyeket erre a célra kiválasztottam a *Romeo és Júlia*, *A makranczos hölgy*, illetve az *Othello*, amelyek Verona, Padova, illetve Velence városában játszódnak. A szövegek kiválasztásánál a legfontosabb szempont az volt, hogy, ha nem is az egész történet, de legalább a nagy része Itália területén játszódjon, és ne csak említés szintjén szerepeljen az ország a darabban. Három olyan művet fogok elemezni, amelyek, habár mind Itália északi területén fekvő városokban játszódnak, és Itália méretét figyelembe véve viszonylag közel helyezkednek el egymáshoz, mind földrajzi, mind kulturális szempontból különböznek egymástól. Mindez abban is megnyilvánul, hogy Shakespeare ezen városok mindegyikét különböző jelentőséggel látta el, és mindegyik egy-egy fontos érzelmet, értéket képvisel, így Veronáról a szerelemre, Padováról az egyetemre és oktatásra, Velencéről pedig a kifinomultságra és cselszövésre asszociálhatunk.

Az első darab, amelyet választottam, a *Romeo és Júlia*, amely a szerelem városában, Veronában játszódik. Rögtön a darab elején, az első felvonás első jelenetében, a Capulet és Montague ház szolgálinak összezőrdülését követően Montague-né, Romeo édesanyja Benvolioval, Romeo egyik barátjával beszélget, és arról kérdezi, hogy látta-e már a fiát aznap.¹⁷ Erre Benvolio a következőt feleli: „Egy órával korábban, hogy a szent nap// Keletnek aranyablakán kikukkant, // Bolyongni üzött nyugtalan kedélyem, // A szikamor-liget körül, amely// Nyugat felől övedzi városunkat// Láttam fiad, ő már korán elindult.”¹⁸ Shakespeare egészen pontosan leírja a műben, hol található Veronában az a szikamor-liget, ahol Benvolio állítása szerint Rómeó-t látta.¹⁹ Ahogy korábban már említettem, Richard Paul Roe, Shakespeare-kutató, személyesen is ellátogatott Olaszországba leellenőrizni, hogy valóban léteznek-e azok a földrajzi helyek, épületek, vagy akár utcák egy-egy városban, amelyekről az író a darabjaiban beszámol, és tapasztalatait *The Shakespeare Guide to Italy* című könyvében

¹⁷ „Hol Romeo? – mondd, nem láttad te még ma?/ Jó, hogy nem volt e csúf csetepatéba”, in William Shakespeare, „Romeo és Júlia”, *Shakespeare drámák*, Szalay Könyvkiadó és Kereskedőház Kft., Kisújszállás 1999, 14.o.

¹⁸ uo, 13.o.

¹⁹ “Madam, an hour before the worshipp’d/ Peer’d forth the golden window of the east,/ A troubled mind drave me to walk abroad;/ Where,-underneath the grove of sycamore/ That westward rooteth from the city’s side,-/ So early walking did I see your son: [...]” in William Shakespeare, “Romeo and Juliet”, *The Complete Works of William Shakespeare*, Hamlyn, London 1984., 895.o.

osztotta meg. Többek között Veronában is volt, és a szikamor-ligetről így számol be: „[...] és soha senki nem gondolta volna azt, hogy az angol zseni, aki a darabot írta, az igazságot mondhatta: hogy ott voltak azok a fák, pontosan ott magasodtak Veronában, ahol ő leírta azt.”²⁰ Roe tehát megerősítette, hogy Shakespeare valóban helyesen írta le, hol található a szikamor-liget Veronában. Az író drámája nem teljesen eredeti történet, Shakespeare több olasz, francia és angol forrást is felhasználhatott a darab megírásához, amelyek hasonló történeteket írnak le, és ugyanúgy Veronában játszódnak, azonban ezen források egyike sem említi azt a szikamor-ligetet, amelyről a *Romeo és Júliában* olvashatunk.

Szintén az első felvonás első jelenetében, a szolgák összetűzése után megjelenik a herceg, aki számon kéri a két családot a kialakult helyzet miatt, és megparancsolja mindkét ház fejének, Capuletnek és Montagenak, hogy menjenek vele a városházi székülőtanácsba, ahol eldől, hogy mi legyen a sorsuk.²¹ Ez a párbeszéd az eredeti, angol nyelvű szövegben azonban másként olvasható²², ugyanis ott a herceg nem egy városházi tanácsba hívja meg az urakat, hanem egy bizonyos Old Freetown, azaz Öreg Szabadváros nevű helyre, amely viszont ugyanazt a funkciót látja el, mint a magyar fordításban szereplő tanács: egy közösségi ítélőhely. Természetesen Roe Freetownról is meg akart bizonyosodni, hogy valóban egy létező hely-e Veronán belül, ezért felkereste, és meg is találta, ott, ahol Shakespeare leírta. Freetown esetében azonban kicsit más a helyzet, mint a szikamor-liget-nél, még hozzá azért, mert Freetownt nem csak Shakespeare, hanem a többi, korábbi verziók írói is beleírták a történetükbe. Ennek ellenére viszont, az a Freetown, amit Shakespeare a *Romeo és Júliában* említ, az mégis különbözik attól, amire Freetown a korábbi változatokban utal. A mű első verzióiban, amelyek francia, vagy olasz nyelven íródtak, említenek egy helyet Veronán kívül, amit Villafrankának hívnak.²³ Ez viszont nem ítélőhelyként funkcionál a korai változatokban, hanem az a hely, ahová Capulet küldi Júliát Tybalt halála és Romeo száműzetése után, hogy ott találkozzon Parissal, a herceg fiával, aki feleségül szeretné őt venni, ám előtte látni kívánja.²⁴ Egy későbbi, angol nyelvű átiratban, amelynek címe *The Tragical History of Romeus and Juliet*, vagyis *Romeus és Júlia tragikus története*, Arthur Brooke tollából, és amely valószínűleg Shakespeare

²⁰ Richard Paul Roe, *The Shakespeare Guide to Italy*, HarperCollins, London 2011. 20. o.

²¹ „[...] Mostan tehát mindenki hazatér:// Te, Capulet, azonnal énelem jössz, //S te, Montague, ma délután keress föl// A városházi székülőtanácsban, // Ottan tudod meg, mit határozunk majd [...]”, in William Shakespeare, „Romeo és Júlia”, *Shakespeare drámák*, im. 14.o.

²² “[...] For this time, all the rest depart away:-// You, Capulet, shall go along with me;-// And, Montague, come you this afternoon, // To know our further pleasure in this case// To old Free-town, our common judgment place. [...]”, in William Shakespeare, “Romeo and Juliet”, *The Complete Works of William Shakespeare*, Hamlyn, London 1984., 894.o.

²³ Az egyetlen kivétel ez alól a történet első, olasz nyelven leírt változata, amelyet Luigi da Porto írt 1535-ben. vö.: Luigi da Porto, *Giulietta e Romeo*, Bolzano 2017.

²⁴ Vö.: Matteo Bandello, *Novelle*, Mondadori, Milano 1942, 793-848. o.

elsőszámú forrása volt a darab megírásakor, szintén megjelenik Villafranka, azzal a különbséggel, hogy Brook lefordította angolra, és már Freetown-nak hívta.²⁵ Ebben a történetben azonban, még mindig nem ítélohelyként szerepel, hanem a Capulet-kastély nevéként. Röviden, habár Shakespeare átvette ennek a helynek az elnevezését, ő az egyetlen, aki nem egy épületként, hanem közösségi térként írja le Freetownt, sőt, ő az egyetlen, aki „öreg”-nek nevezi. Roe elmondása szerint pedig, az a Freetown, amit ő talált Veronában, az egyértelműen a Romeo és Júliában leírt Freetown: „És itt is van: Freetown, pontosan, ahogy le van írva ebben a darabban. Szó sincs Júliáról, vagy Parisról. Egyszerűen csak Freetown. Bármilyen ez a Freetown, mi csak annyit tudunk róla, hogy „öreg”, illetve, hogy Escalus herceg itt mondja ki nyilvános ítéleteit.”²⁶

A harmadik felvonás ötödik jelenetében, nagyjából a darab felénél, amikor Capuletné azzal a hírrel érkezik Júliához, hogy Paris feleségül szeretné venni, Shakespeare egy újabb veronai helyszínt említ meg, ahol az esküvőt fogják tartani: „Csütörtök reggel lesz az, kisleányom.// Egy ifjú, kedves, finom nemesúrfi,// Páris gróf majd Szent Péter templomában// Mint víg aráját oltárhoz vezet.”²⁷ Szent Péter templomáról nincsen sok információnk, még a darab elolvasása után sem, akár az eredeti²⁸, akár a magyar verziót olvassuk, mert nincsen leírva hol található, és egyetlen jelenet sem játszódik ott, hiszen az esküvőt végül nem tartják meg. Roe érdeklődését is felkeltette Szent Péter alakja és a templom is, így természetesen felkereste az épületet. Ebben az esetben azonban kisebb akadályba ütközött, mert, ahogy ma is, abban az időben amikor Roe elment Veronába, több olyan templom is volt a városban, amely Szent Péterről kapta a nevét.²⁹ A másik probléma az volt, hogy ezek mindegyike állt már a XIV. században, vagy már korábban is. Akkoriban négy ilyen templom is volt Veronában. A kérdéses templomnak azonban biztos, hogy ferences templomnak kellett lennie, mert Lőrinc barát ferences szerzetes volt. A másik ok pedig, ami a ferencesek mellett szólt az volt, hogy a fiatal

²⁵ “[...] And gave me in my youth the strength to get thee on my wife, // Unless by Wednesday next thou bend as I am bent, // And at our castle called Freetown thou freely do assent // To County Paris' suit, and promise to agree [...]”, in Arthur Brooke, *Romeus and Juliet*, Global Grey, 2020.

²⁶ Richard Paul Roe, *The Shakespeare Guide to Italy*, im. 26. o.

²⁷ Valójában Szent Péter neve többször is előkerült a történet során, amivel Shakespeare valószínűleg Szent Péter személyének a fontosságát szeretné kiemelni. Így egyből Júlia, édesanyja hírére adott válaszában is feltűnik, kétszer is: „Szent Péter templomára esküszöm, // és Szent Péterre, nem leszek arája. // Miért e sietség? Férjhez menjek, és // Még meg se kért az, aki az uram lesz.” Ezen kívül még kétszer hallható Szent Péter neve. Először Júlia dajkája említi, aki elárulja, Júlia éppen Szent Péter éjén lesz tizennégy éves. Emelett Júlia édesapja is megemlíti, amikor megfenyegeti a lányát, mert nem akar feleségül menni Parishoz. in. William Shakespeare, „Romeo és Júlia”, *Shakespeare drámák*, im.

²⁸ “Marry, my child, early next Thursday morn, / The gallant, young and noble gentleman, / The County Paris, at Saint Peter's Church, / Shall happily make thee there a joyful bride.” in William Shakespeare, “Romeo and Juliet”, *The Complete Works of William Shakespeare*, Hamlyn, London 1984., 912.o.

²⁹ Ezek a San Pietro in Castello, San Pietro in Archivolto, San Pietro Martire és a San Pietro Incarnario.

hölgyek abban az időben csak plébániatemplomban házasodtak.³⁰ Ezeknek a kritériumoknak azonban a négy templom közül csupán a X. században épült San Pietro Incarnario³¹ felelt meg, amely még ma is megtalálható Verona központjában. Az épület egy plébániatemplom, és a XIII. századtól kezdve ferences fennhatóság alatt áll. A templomot csupán Shakespeare említette meg a darabjában, és egy korábbi verzióban sincsen benne.

Júlia háza, és annak erkélye, ahol Rómeóval többször is találkoztak titokban, Veronában az egyik legnépszerűbb látványosság az oda látogatók körében. Nincsen rá bizonyíték, hogy ezt a házat egykor valóban a Capulet család birtokolta. A ház a Via Capellón található, a Capello pedig egy változata az egyébként is minden történetben másként említett család nevének.³² A házban megtalálható a Csarnok, ahol Romeo és Júlia először találkoztak, és beleszerettek egymásba, de természetesen megtalálható az épületen Júlia erkélye is, amelyet viszont csak az 1930-as években építettek hozzá. Van azonban egy érdekes ellentmondás Shakespeare műve és Júlia háza között. Júlia erkélye az épület homlokzatán található a bejárati ajtó felett, ahonnan az udvarra lehet rálátni. Ezzel szemben a Romeo és Júlia második felvonásának első jelenetéből az derül ki, hogy Romeo egy falat átugorva Capuleték gyümölcsöskertjében köt ki, ahol aztán meglátja Júliát, aki odasétál az ablakhoz, és Rómeóról kezd beszélni. Az épület előtt azonban a kertnek nyoma sincs, csupán egy kis udvar található a helyszínen. Felmerül tehát a kérdés, hogy a költő hibázott, vagy esetleg szándékosan írta a darabjában másként, hogy mi látható az erkélyről, mint ahogy a valóságban van. Emellett persze az is lehetséges, hogy abban az időben, amikor a *Romeo és Júlia* játszódik, valóban állt egy gyümölcsöskert a ház előtt, amely a hosszú évek során gondozatlanság miatt kipusztult. Köztudott ugyanis, hogy Itáliában a tehetősebb családok házának mindig is fontos tartozéka volt a kert. A másik érdekesség pedig az, hogy Shakespeare a drámájában egyáltalán nem említ erkélyt: Júlia az ablakához sétál a műben. Különös, hogy valójában az író egyik darabjában sem olvasható az erkély szó, ezért nagyon érdekes, hogy utólag hozzáépítettek egy erkélyt a házhoz, amiről nem is esik szó a darabban.

Shakespeare a darabjaiba nem csak itáliai épületeket és helyszíneket írt bele, hanem az itáliai kultúra több fontos eleméről, így például hangszerekről, vagy festményekről is olvashatunk műveiben. A Romeo és Júlia harmadik felvonásának második jelenetében Júlia monológjában olvashatjuk, amelyben két fontos Istent is megemlíti: „Vágtassatok tűzlábú paripák ti, // Phoebus lakába: Phaethon, jó kocsis te, // Verd ostoroddal ménjeid nyugatra. // Hozz

³⁰ Brucia Witthoft, "Marriage Rituals and Marriage Chests in Quattrocento Florence", *Artibus et Historiae*, IRSA, 1982

³¹ A templomról bővebb információ a függelékben található

³² Matteo Bandello a művében Capelletti-nek nevezi, míg Luigi da Porto Cappeletti-ként írja le. vö.: Matteo Bandello, *Novelle*, Mondadori, Milano 1942, 793-848. o., Luigi da Porto, *Giulietta e Romeo*, Bolzano, 2017.

felleget éjt énnekem azonnal.”³³ Phoebus a római mitológiában a Napisten, és Phaethon az ő fia. A legenda szerint Phoebus megígérte Phaethonnak, hogy megad neki bármit, amit kér, mire Phaethon azt kérte, hogy vezethesse egy napig a Napisten szekerét.³⁴ Freetown-hoz hasonlóan, Shakespeare fő forrása, Arthur Brooke ebben az esetben is megemlíti saját művében Phoebus nevét, ám sem Phaetonról, sem a Napkirály szekeréről nem történik említés. A XV. században, valamikor 1475 és 1500 között készült egy festmény, amely azt a jelenetet ábrázolja, amikor Phaethon vezeti Phoebus szekerét. A mű angol nyelvű címében is ez a mozzanat szerepel: *Phaethon driving the chariot of Phoebus*, azaz *Phaethon Phoebus szekerét vezeti*. A festmény szerzője ismeretlen, de annyi biztos, hogy olasz volt, és valószínűleg veronai. Ezek alapján elképzelhető, hogy Shakespeare ezekkel a sorokkal, amelyeket Júlia szájából hangzanak el, erre a veronai szerzőtől származó műre szeretne utalni, amelynek azonban a hollétéről egészen 1984-ig nincsen információ. Ekkor került először a Chicagói Művészeti Intézet kiállításába.

A fent leírtak alapján mindenképpen elmondható, hogy a *Romeo és Júlia* című Shakespeare darab leginkább földrajzi szempontból tartalmaz utalásokat Itáliára, és Verona városára, mint a szikamor-liget, vagy Szent Péter temploma esetében. Ebből arra lehet következtetni, hogy Shakespeare ebben a drámában inkább a látványvilágra szeretne volna helyezni a hangsúlyt, mint egyes veronai szokások, vagy termékek bemutatására. Ez persze nem azt jelent, hogy Shakespeare nem tudott eleget ezekről a szokásokról, csupán ebben a darabban inkább a veronai helyszíneket szeretne volna megmutatni az olvasónak. Az említettek mellett azonban még számos helyszín bizonyítja, hogy Shakespeare tudása a városról milyen különleges volt. Ilyen például a Szent Ferenc Monostor, ahol *Romeo és Júlia* összeházasodott, vagy a Capulet családi kriptá a Monostornál, ahol Júlia sírja is megtalálható. A következő részben, ugyanezen logika mentén haladva nézem meg *A makranczos hölgy* című szöveg kapcsán az Itáliára vonatkozó utalásokat.

2.2 A makranczos hölgy

A második darab, amelyet vizsgálni fogok, *A makranczos hölgy*, amely az egyetem, a tanulás és a művészet városában, Padovában játszódik. A mű érdekessége, hogy ez a darab egy színdarab a színdarabon belül. A darab első része nem is Itáliában, hanem Angliában játszódik, ahol az egyik főszereplő, aki csak Gróf néven szerepel a műben, egy sörháznál találkozik az

³³ William Shakespeare, „Romeo és Júlia”, *Shakespeare drámák*, im. 69.o.

³⁴ Amy Tikkanen, *Phaethon*, Britannica.com, 2022. <https://www.britannica.com/topic/Phaethon-Greek-mythology> (Utolsó letöltés: 2022.09.05.)

ittas állapotban lévő Ravaszdi Kristóffal, és úgy dönt, megvicceli őt, és elhiteti vele, hogy valójában ő a Gróf. Ezért aztán utasította a feleségét és a szolgálait is, hogy bánjanak úgy Ravaszdival, ahogy vele bánnának, lessék minden kívánságát.³⁵ Mindeközben egy színész társulat is megjelent a sörháznál, akik felajánlották a szolgálatukat a grófnak. A történetek ismeretében azonban Ravaszdinak adták elő Padovában játszódó darabjukat. Így kerül át a történet Itáliába.

Az első felvonás második jelenetében, amely még a színészek darabja előtt, vagyis Angliában játszódik, Ravaszdi Kristóf a Gróf otthonában találja magát. A szolgák és a Gróf körülötte állnak, és arról faggatják, mit szeretne enni, inni, illetve hogyan tudnák szórakoztatni. A második szolga megkérdezi Ravaszditól, hogy szereti-e a festményeket, majd ezután elkezdik sorolni milyen műveket tudnának azonnal hozni neki, hogy kedvére tegyenek. Többféle festményt is megemlítenek, amelyek mindegyikén Istennők láthatóak. A második szolga kezdi meg a felsorolást: „Föstményt szeretsz? Azonnal itt leend// Adónisz egy zúgó patak felett// És Cytheréa sűrű nád között,// A mely az ő lehére látszatik// Mozogni és enyelgni, mint midőn// A lenge náddal a szellő enyelg.”³⁶ Ezután a Gróf ajánl egy művet: „Eléd mutatjuk Iót, a szüzet,// Midőn megejték és reászedék,// Élethűn festve, a mint végbement.”³⁷ Majd a harmadik szolga zárja a sort: „Vagy a tüskés erdő között futó// Daphnét, a mint megsebzi lábait.// Rá esküdnél, hogy vérzik az valóban// S láttára sír a búsongó Apoll:// Vér és könnyű azon oly mesteri.”³⁸ Habár a jelenet Angliában játszódik, a mitológiai alakokat ábrázoló festmények mindegyike olasz festő munkája. Az első említett mű, amelyen Adónisz és Cytherea látható, feltehetőleg Tiziano munkája. Cytherea, vagy más néven Aphrodité, a görög mitológiában a szépség és a szerelem istennője, akire a Római mitológiában Vénuszként utalnak. Ahogy azt már említettem az első fejezetben, Dr. Noemi Magri arról is beszél *Great Oxford* című esszégyűjteményében, hogy Shakespeare *Vénusz és Adonisz* című művében Tiziano azonos nevű festményéről ír, amelynek több változata is van. A költő pedig előszeretettel írt Tiziano műveiről a darabjaiban, ahogy ez látható *Vénusz és Adonisz* című munkájában is.³⁹ Az Ió-ról, illetve Daphnéről és Apolloról készült képekről nehéz megmondani, hogy kinek a munkája lehet, mert több itáliai festőművész is készített képeket az adott témában. Mindenesetre az biztos, hogy, ha az Ió-ról készült kép esetében nem is, a másik két kép leírásakor részletesebb információt kapunk az

³⁵ William Shakespeare, „A makranczos hölgy”, *Shakspeare remekei*, Wodianer F. és Fiai Könyvnyomdája, Budapest, 350-351.o.

³⁶ uo, 353.o.

³⁷ ua.

³⁸ ua.

³⁹ vö.: William Shakespeare, *Venus and Adonis*, Folger Shakespeare Library, London.

írótól arról, mi látható a képeken.⁴⁰ Ez alapján könnyen lehet, hogy a festmények csupán Shakespeare képzeletének szüleménye, de az is elképzelhető, hogy tényleg valódi képekről ír, és az író valóban láthatta ezeket a műveket Itáliában.

Miután a Gróf és szolgálói meggyőzték Ravaszdi Kristófot, hogy tényleg ő a Gróf, a színészek belekezdnek a darabjukba. Így kerül át a történet helyszíne Angliából Itáliába, pontosabban Padovába. A történet Lucentio monológiával kezdődik, aki elmondja a szolgájának, Tranionak, honnan érkezett Padovába, és milyen céllal: „Meglátni hön vágyam volt, Tranio// Szép Páduát, a művészet bölcséjét// S ím eljuték a dús Lombardiába// A nagy Itália pompás kertibe[...]”⁴¹ Habár a magyar szöveg alapján Lucentio Lombardiába érkezett, ez az eredeti, angol szövegből nem derül ki pontosan, mert Shakespeare a „for” prepozíciót használta, a „Lombardy” szó előtt, amelynek ebben a formában nincs értelme a mondatban.⁴² Richard Paul Roe is foglalkozott a témával, és a *The Yale Shakespeare* című kiadás alapján arra a következtetésre jutott, hogy a „for” prepozíciót ebben az esetben „in”-nek kell olvasni. Ezzel a *New Shakespeare Library* is egyetért, ami alapján a magyar szöveg is helyes, hiszen itt szintén azt olvashatjuk, hogy Lucentio Lombardiába ment. Ez azonban egy érdekes ellentmondáshoz, illetve hibához vezet földrajzi szempontból, ugyanis a darab Padovában játszódik, amely viszont nem része Lombardiának, hanem az attól délre fekvő Veneto tartományban található. Egyszerre két helyen azonban nem lehetett Lucentio.. A *Riverside Shakespeare* kiadásban egy másik fordítással próbálják magyarázni ezt a hibát. Itt az olvasható, hogy Shakespeare arra utalt, hogy Lucentio éppen úton van Lombardiába. Ez az elmélet viszont azért nem helytálló, mert, ahogy kiderül Lucentio monológiájából, azzal a céllal érkezett Padovába, hogy letelepedjen, és egyetemre járjon: „[...] Te mindenekbe’ próbált fő cseléd,/ Álljunk meg itt, kezdjünk serényen a/ Nemes tanulmányokban pályakört.”⁴³ Egyik fordítás sem tekinthető tehát helyesnek, hiszen nem tartózkodhatott éppen Lombardiában, mivel Padova Lombardián kívül található, illetve úton sem lehetett oda, mert Padovában szeretne maradni.

Roe-t nem hagyta nyugodni ez a furcsán megfogalmazott sor, így egy kis kutatás után arra a következtetésre jutott, hogy az ő olvasata alapján az egyetlen logikus értelmezése ennek a mondatnak az lehet, hogy Lucentio Lombardiából érkezett, vagyis a „for névelőt „from”-nak kell olvasni. Ebben az esetben viszont megint található egy ellentmondás azzal kapcsolatban,

⁴⁰ A festményekről bővebb információ a függelékben található

⁴¹ William Shakespeare, „A makranczos hölgy”, *Shakspeare remekei*, 356.o.

⁴² „Tranio, since for the great desire I had// To see fair Padua, nursery of arts,// I am arrived from fruitful Lombardy,// The pleasant garden of great Italy, [...]”, in William Shakespeare, “The Taming of the Shrew”, *The Complete Works of William Shakespeare*, Hamlyn, London 1984, 264.o.

⁴³ William Shakespeare, „A makranczos hölgy”, *Shakspeare remekei*, im. 356.o.

amit Lucenio mondott, mert a monológja vége felé megemlíti, hogy honnan érkezett Padovába, azonban ekkor Pisáról beszél, nem pedig Lombardiáról, amely ráadásul útba sem esik, ha Pisából indult. „[...] S mit vélsz te? Pisát én úgy hagytam el,/ Páduába jöve, mint ki elhagy egy/ Sekély forrást s a mély folyamba dől,/ Hogy honnan oltsa szomját teljesen.”⁴⁴ A kérdés tehát az, hogy vajon ez a hiba az író figyelmetlenségének tudható-e be, vagy tényleg lehetséges, hogy Lucentio Pisából indulva Lombardián keresztül tette meg az utat Padovába, hogy szerencsét próbáljon a kor egyik leghíresebb egyetemén?

Roe is megpróbálta megkeresni a választ, és úgy döntött, megpróbálja bejárni ugyanazt az utat, amelyen Lucentio mehetett végig Pisától Padováig. Három lehetséges utat talált, amelyek közül a legrövidebb a Lombardiában található Revere és Ostiglia városán keresztül vezet. Azért is logikus a legrövidebb utat végig járni, mert a történetben Lucentio elmondja, hogy az édesapja, Vincentio híres pisai kereskedő, így, szakmájából kifolyólag valószínűleg ő is a legrövidebb úton közlekedett Pisától Padováig, és elmondhatta a fiának, melyik úton érdemes elindulnia, legyen szó akár a szárazföldi, vagy a vízi utakról.⁴⁵ Egy másik Shakespeare műben, *A két veronai nemesben* a két nemes, Valentin és Proteus úgy jutottak el Milánóba, hogy lehajóztak az Adige folyón Veronától Legnagoig, majd különböző csatornákon, amelyek összekötik Legnagot Ostigliával, elérték Ostigliát, és onnan hajóztak el Milánóba. Ezek a csatornák azonban mára teljesen eltűntek különböző földrajzi okok miatt. Lucentioék ugyanezt az utat teszik meg, csupán fordítva, és Ostigliától nem Verona, hanem Padova felé veszik az irányt a Pó folyótól. Csupán Shakespeare művében található arra utalás, hogy Lucentio nem szárazföldön, hanem vízen érkezett meg Padovába, amikor Tranio monológja után Lucentio arról beszél, hogy még mindig várja, hogy Biondello, a másik szolgája, végre kikössön Padovában.⁴⁶ A magyar verzióban ezzel szemben csupán Biondello érkezését várják, ám arról nem esik szó, hogy hogyan érkezik.⁴⁷ Azok a csatornák és folyók, amelyeken Lucentio eljuthatott Revere városától, Ostiglián át Padováig, még ma is megtalálhatóak Itáliában. Erre az esetre is igaz, hogy az Ostigliát és Lenagot összekötő csatornát már nem lehet megtalálni, amelyen szintén utazhatott Lucentio. Miután Lucentio elhagyta az Adige folyót, a Brenta folyón folytatta útját, amelyre a Lombardo csatornán keresztül tudott eljutni, hogy aztán végül rátérjen

⁴⁴ uo, 357.o.

⁴⁵ „[...] Písa, mely oly híres polgáiról, Adott nekem lételt s atyámnak is, Ki ott nagyon ismert kereskedő, [...]”, in uo. 356.o.

⁴⁶ “Gramercies, Tranio, well dost thou advise, If Biondello thous wert come ashore, we could at once put us in readiness And take a lodging fit to entertain Such friends as time in Padua shall beget.”, in William Shakespeare, “The Taming of the Shrew”, *The Complete Works of William Shakespeare*, im. 264.o.

⁴⁷ „Köszönöm, Tranio, Helyes tanácsot adsz, Hiszen csak már Biondello jönne meg, Azonnal elhelyezkednénk, lakást Vennék, hol szívesen láthassam a Páduában szerzendő barátokat. [...]”, in William Shakespeare, „A makranczos hölgy”, *Shakspere remekei*, im. 357.o.

a Piovego csatornára, amely a Brenta folyótól egészen Padova városának XVI. századi falához vezette őt. Innen pedig már csak egy út létezett, hiszen akkoriban minden hajósna kizárólag a padovai Porta Portello kikötőben lehetett kikötni. A falak, a kikötő és a csatorna természetesen még ma is megtalálhatóak Padova városában.

Ugyanebben a jelenetben, amikor Lucentio és Tranio beszélnek egymással, Lucentio megemlíti, hogy Biondello még mindig nem érkezett meg, pedig már csak rá várnak. Úgy fogalmaz, ha megérkezne végre, egyből letelepedhetnének Padovában: „[...] Hiszen csak már Biondello jönne meg, // Azonnal elhelyezkednénk; lakást // Vennék, hol szívesen láthassam a // Páduában szerzendő barátokat.”⁴⁸ Ez a néhány sor arra enged következtetni, hogy Lucentioék valahol nem messze tartózkodhatnak attól az épülettől, ahol a szállásuk található. Valószínűleg a kikötőhöz közeli épületről lehet szó, mert Biondellora várnak, aki szintén csónakkal, vagy hajóval érkezik a kikötőbe. A szállás elhelyezkedéséről annyit lehet tudni, hogy valamilyen téren található, ahol több másik épület is található. Ezt támasztja az is alá, hogy Baptista Minola és lányai, Katalin és Bianka, ugyanezen az utcán sétálnak végig, és Shakespeare művében, amikor Baptista beküldi a lányát a házukba, hogy ne hallja, miről beszél a kérőivel, csupán annyit mond neki, menjen be. Ez pedig azt jelenti, hogy valószínűleg az ő házuk is az utcában található, nem messze onnan.⁴⁹ Roe megtalálta a szállást nem messze attól a helytől, ahol Lucentio kiköthetett. Az épület valóban egy hatalmas, nyitott térre néz az épület előtt, amely nagyon hasonlít arra a helyre, ahol ez a jelenet a műben lezajlott.

A *Romeo és Júliához* hasonlóan ebben a történetben is tartanak esküvőt, és ismételten név szerint megtudjuk, hogy melyik padovai templomban lesz az esemény. Habár Baptista fiatalabbik lányának, Biankának már több kérője is van, az itáliai hagyományok szerint addig nem házasodhatott meg a fiatalabbik lány, ameddig az idősebbik nem talál férjet magának. Ezért aztán előbb Katalinnak kellett kérőt találni. Petruchio személyében érkezik is egy fiatalember Veronából, akivel Baptistának sikerül is megegyeznie mindenben az esküvővel kapcsolatban, így már másnap meg is köttetik a frigy. Ahogy Júliának a *Romeo és Júliában*, úgy Biankának és Katalinnak is egy plébániatemplomban kellett megházasodnia, ahogy az akkori szokások szerint minden fiatal lánynak. Emellett a darab angol nyelven írt verziójából az is kiderül, hogy valószínűleg egy nagy, és fontos templomról van szó, mivel Gremio, Bianka egyik kérője, amikor Katalinék esküvőjéről beszél, a ceremóniát tartó papot plébánosnak

⁴⁸ ua.

⁴⁹ “Gentlemen, content ye; I am resolv’d:./ Go in, Bianca:- [...]”, in. William Shakespeare, “The Taming of the Shrew”, *The Complete Works of William Shakespeare*, im. 265.o.

nevezi.⁵⁰ Az ilyen papokat általában valahonnan máshonnan hívják meg, hogy megtartsák a papi beszédet, abban az esetben, ha nagyon kevés ember érkezik az esküvőre. A templom nevét viszont csupán a negyedik felvonás negyedik jelenetében tudjuk meg, amikor Biondello közli Lucentioval, hogy a pap csak rájuk vár Szent Lukács templomában⁵¹, hogy Biankával egybe kössék életüket, amely valószínűleg ugyanaz a templom, amelyben Katalin és Petruchio esküvőjét tartották. Roe a szálló és a kikötő után természetesen felkereste a Szent Lukács templomot is, amelyet nem is kellett sokáig keresnie, mert ugyanabban az utcában van az épület, amelyben Lucentioék szállodája is található. Ez pedig újabb bizonyítékként szolgálhat arra, hogy Baptistáék is ugyanebben az utcában laktak, hiszen a hölgyek mindig a hozzájuk legközelebb eső templomban házasodtak⁵², és ennél közelebbit nem is találhattak volna. A templomot már 1350 előtt megépítették⁵³, így Shakespeare valóban tudhatott a létezéséről, és ezzel együtt a szállóról is, amely onnan nem messze található.

A második felvonás első jelenetében Bianka és Katalin összes kérője megjelenik Baptista házában. A kérők, hogy elnyerhessék kiválasztottaik kezét, elsősorban édesapjuk kegyeibe kellett beférközniük. Ez ebben az esetben azt jelentette, hogy különböző ajándékokat ajánlottak fel Baptistának, és aki a legkedvezőbb ajánlatot tette, Baptista annak adta oda a lányát. Katalin esetében csupán egy kérő akad, Petruchio, ezért az ő esetében, Baptista mindenképpen elfogadta az ajánlatát. Bianka esetében azonban a kérőknek versenyeznie kellett a lányért, és egymást túllícitálva próbáltak meg minél jobb ajánlatot tenni. Az ajánlat tételt Gremio kezdte el, aki különböző városok, illetve országok termékeit kínálta Bianka kezéért: „[...] A szőnyegek mind tyrusi szövet;// Ivor-szekrényke rejti kincsemet;// Cyprusfa-láda hímes lepleim’;// Sok drága kelme, ágyfedők, redőnyök,// Csipkék, török gyöngyhímes drága párnák,// Velencei aranyozott függönyök,// Czin és réz edények, s minden, a mi kell [...]”⁵⁴ A felsorolt ajándékok között található egy itáliai különlegesség is, a velencei aranyozott függöny.

Az mindenképpen kijelenthető, hogy ezek a tárgyak mindegyike valóban létező termékek, hiszen egy adott országhoz, illetve városhoz kötődnek. Éppen ezért valószínűleg Shakespeare nem csak kitalálta a termékek neveit, hanem már az ő idejében is gyártották őket, sőt tudott is azoknak létezéséről. Ezért aztán nem lenne meglepő, ha ezeknek egy részével élőben is találkozott volna, amikor esetleg elutazott ezen városok valamelyikébe. Ez

⁵⁰ „Trembled and shook, for why he stamped and swore/ As if the vicar meant to cozen him [...]”, in uo. 275.o.

⁵¹ „A Sz. Lukács-templomi pap minden perczen parancsodra vár.”, in William Shakespeare, „A makranczos hölgy”, *Shakspeare remekei*, im. 416.o.

⁵² Brucia Witthoft, “Marriage Rituals and Marriage Chests in Quattrocento Florence”, *Artibus et Historiae*, im.

⁵³ A templomról bővebb információ a függelékben található

⁵⁴ uo. 384.o.

természetesen nem jelenti azt, hogy mindegyik terméket abban az országban, vagy városban ismerte meg, ahol azt gyártják, hanem különböző forrásokból is tudomást szerezhetett róluk. Mindenesetre elképzelhető, hogy, ha az író Velencében is járt, találkozott olyan aranyozott függönnyel, amely a darabban is szerepel.

A fentiek alapján jól látható, hogy *A makrancos hölgy* című Shakespeare darab már nem csak földrajzi, hanem kulturális szempontból is számos utalást tartalmaz Itáliára, vagy valamely Itáliához kapcsolódó műalkotásra, termékre. Ezekre jó példák az említett festmények, vagy a Gremio által felajánlott különböző termékek. Ebben a műben tehát az író fontosnak tartotta azt is, hogy bemutassa a várost többféle szempontból, megmutatva ezzel az olvasónak Padova sokszínűségét. A következő részben azt fogom megnézni, hogy az *Othello* című szöveg kapcsán milyen Itáliára vonatkozó utalásokat lehet találni a műben.

2.3 Othello, a velencei mór

A harmadik, és egyben utolsó dráma Shakespeare tollából, amelyet elemezni fogok, az *Othello*, amely a virágzó köztársaságot, az udvari kifinomultságot, és az aljas intrikákat képviselő Velence városában játszódik. Ez a színdarab azonban abból a szempontból különbözik az első kettőtől, hogy az első felvonást követően a darab cselekménye Velencéből Ciprus szigetére tevődik át. Miután ugyanis a velencei Doge a főszereplőt, Othellót még az első felvonásban Ciprus szigetére küldi, hogy megvédje a szigetet a török támadástól, a történet teljes hátralévő részében Cipruson játszódik. Ennek ellenére így is megtalálható a darabban néhány érdekes utalás Velence városára, egyes helyszínekre, vagy a velencei tradíciókra. Ezek pedig egyértelműen azt erősítik, hogy Shakespeare számos darabjában fellelhetők az adott várossal kapcsolatos fontos részletek, így jelen fejezetben is leginkább a Velencére vonatkozó reprezentációkra fogok koncentrálni.

Ennél a színdarabnál a forrásokat tekintve nem volt igazán nagy a választék Shakespeare számára, legalábbis nem akkora, mint például a *Romeo és Júlia* esetében. A történet eredeti, olasz nyelvű változata egy itáliai író, Giovanni Battista Gherardi, más néven Cintiolo tollából származik. A történet a *Gli Hecatommithi* című novellagyűjteményben található meg, amelyet 1565-ben adták ki Velencében. Cintiolo művéhez egészen 1753-ig nem készült angol nyelvű fordítás, így Shakespeare nem is tudott angol nyelvű forrással dolgozni. A források szerint francia nyelvű fordítás is készült Gabriel Chappuys, francia történésznek köszönhetően 1583-ban, aki csupán minimálisan tért el Cintiolo történetétől, persze az is lehetséges, hogy Shakespeare használhatott olyan angol nyelvű fordítást, amely azóta elveszett. Akármelyik

fordítást is használta az író, olyan párhuzamok találhatóak meg akár közvetve, akár közvetlenül is Cintinho története és Shakespeare darabja között, amelyek arra utalhatnak, hogy Shakespeare közvetlenül Cintinho művéből vette az ötleteket. Ebből arra lehet következtetni, hogy az angol író talán tudott annyira olaszul olvasni, hogy Cintinho történetéből merítse a fő inspirációt az *Othello*hoz.

Az eredeti mű egy velencei mór köré szerveződik, aki ügyességéről és megfontoltságáról volt íres a hadviselés terén, illetve nagy tiszteletnek örvendett Velencében. A mór szerelme pedig Desdemona, aki a családja ellenére hozzámment a mórhoz, és utána követte őt Ciprusra, ahol a mór parancsnokként szolgált.⁵⁵ Ezzel együtt természetesen lehetséges, hogy Shakespeare ezeket is a francia és az esetleges angol forrás alapján írta bele a darabjába, de azt sem lehet kizárni, hogy néhány részletet tényleg csupán Cintinho novellájára támaszkodva foglalt bele a műbe a költő. Az mindenesetre biztos, hogy Cintinho művében sem a Ciprust érő török támadásra, sem Velence városára nincs utalás. Ezek az elemek azonban a Shakespeare-nél egyaránt jelen vannak.

A darab legelején, az első felvonás első jelenetében rögtön annak a két karakternek a párbeszéde olvasható, akik az összes többi szereplővel ellentétben, nem velencei polgárok. Jago egy spanyol katona, aki a velencei hadsereg tagja, és Othello parancsnoksága alatt szolgált mielőtt Velencébe költözött. A másik fél Rodrigo, akiről nem tudunk meg sok információt, de az biztos, hogy ő is a velencei hadseregben szolgál, és, hogy már egy ideje Velencében él, hiszen, min kiderül, a velencei tanácsossal már van közös múltjuk.⁵⁶ A két katona között zajló párbeszéd középpontjában Othello gyűlölete áll. Jago ugyanis megosztja Rodrigoval, hogy amióta Othello nem őt nevezte ki hadnagyának, hanem csupán a zászlóvivő tisztségét adta neki, tiszta szívből gyűlöli őt. A beszélgetés az utcán zajlik, Brabantio velencei tanácsos háza előtt. Ez azonban csupán a színdarab magyar verziójában van így, ugyanis Shakespeare művében Brabantionak szenátori tisztsége van.⁵⁷ Ez már önmagában is nagyon érdekes, ugyanis a fordítónak semmi oka nem lehetett arra, hogy az általa megírt verzióban más tisztséget adjon

⁵⁵ Giraldi Cintinho, *Gli Hecatommithi*, L. Torrentino, Monte Regale 1565.

⁵⁶ Miután Jago és Rodrigo felébresztették a szenátort, Brabantio kirohan az ablakához, hogy utánajárjon „mi ez a lárma az utcán. Ekkor Rodrigo és közte lezajlik egy párbeszéd, amelyből kiderül, hogy Rodrigo korábban megpróbálta elcsábítani Desdemonát, azonban ezt a szenátor megakadályozta. Miután Rodrigo elárulja, hogy a neve Rodrigo, a szenátor a következőt reagálja: „Annál ellenszenvesebb/ Mondtam, ne vizslass itt a ház körül./ Hallhattad, megmondtam világosan./ Nem lesz tiéd a lányom – és te jössz/ S telizabálva és berúgva őrzöngsz/ És álmomból otrombán, gonoszul/ Fölzavarsz.” in. William Shakespeare, „Othello, a velencei mór”, *Shakespeare összes drámái*, Európa Könyvkiadó, Budapest 1988., 481.o.

⁵⁷ Shakespeare művében Jago ki is mondja: „You are-a senator.”, azaz „Ön egy szenátor.” in William Shakespeare, „Othello”, *The Complete Works of William Shakespeare*, Hamylin, London 1984, 983.o.

Brabantionak, aki tehát valójában szenátor.⁵⁸ Brabantio lánya Desdemona, aki apja tudtán kívül megszökött Othelloval, mert szerelmesek egymásba. Jago természetesen tudomást szerzett erről, és mivel semmi sem okozhat számára nagyobb örömet annál, hogy keresztbe tegyen Othellonak, kihasználva az alkalmat, hogy ott állnak Desdemona apjának háza előtt, arra buzdítja Rodrigót, hogy kiabáljon fel a szenátornak, és mondja el, mit tett a lánya: „Verd föl az apát;/ Uszítsd nyomába; rontsd meg gyönyörét;/ Ordíts az utcán, bujtogasd a lány/ Rokonait, s bár boldog ég derül rá;/ Csípd-szúrd, s bár gyönyör marad gyönyöre;/ Borítsd el annyi kinnal, bosszúsággal;/ Hogy megfakuljon”⁵⁹ Ekkor Brabantio kirohan az ablakhoz, és Jago folytatja: „Ki vagy rabolva! Szedd a köpenyed;/ A szíved roncs, fél lelked oda már!/ Most, éppen most, egy vén fekete bak/ Erőszakolja fehér gödölyéd! [...]”⁶⁰ Ebből a néhány sorból azonban az első a mű eredeti verziójában hasonlóan ugyan, de mégis másként hangzik. Arra a magyar kiadásban is kapunk utalást, hogy a szenátor valószínűleg ruha nélkül, vagy valamilyen köntösben, illetve pizsamában rohanhatott ki a házból, hiszen Jago arra kéri, húzza fel a köpenyét. Az angol változatban Jago szintén elmondja, hogy a szenátornak melyik ruhadarabját kell felvennie, de ez mégis más, mint a magyar verzióban.⁶¹ Ez a ruha egy olyan hosszú, fekete köntös, vagy talár, amelyet minden velencei szenátornak viselnie kellett a közösségi tereken, hogy az emberek tisztában legyenek azzal, hogy a szenátor ott van közöttük.⁶² Ez a divat egyáltalán nem volt ismert Angliában, ahogy egész Európában sem, éppen ezért nagyon érdekes, hogy, ha az író valóban erre a ruhára utalt, akkor azt honnan tudhatta anélkül, hogy személyesen látott volna egy ilyen darabot. A jelenet másik érdekessége pedig az, hogy ezt a ruhát pont egy olyan karakter említi meg a műben Jago személyében, aki valójában nem is velencei polgár eredetileg, így neki nem is kellene okvetlenül tudnia erről a velencei szokásról.

Az imént leírt jelenet folytatásában Jago és Rodrigo győzködni kezdi a szenátort, hogy a lánya, Desdemona valójában éppen Othelloval együtt van valahol, és éppen szégyent hoznak a szenátor családjára. Először Jago próbálja rábeszélni a szenátort a maga szókimondó stílusával, hogy induljon a lánya megkeresésére: „[...] Azért jövünk, hogy jó szolgálatot tegyünk neked, s te latroknak nézel bennünket; azt akarod, hogy egy berber csődör hágja meg a leányod? Hogy az unokáid rádnyerítsenek s hogy atyafiságod versenylovakból álljon?”⁶³

⁵⁸ Mivel a darab angol verziója az eredeti, Shakespeare által leírt történet, és abban Brabantiot szenátornak hívják, így mostantól így is fogok rá hivatkozni.

⁵⁹ William Shakespeare, „Othello, a velencei mór”, *Shakespeare összes drámái*, im. 479.o.

⁶⁰ uo. 479-480. o.

⁶¹ „Zounds, sir, you’re robbed. For shame, put on your gown!” in. William Shakespeare, “Othello”, *The Complete Works of William Shakespeare*, im. 982. o.

⁶² Isabella Chiappara Soria, *La moda nelle corti italiane*, saladelcembalo.org, 2016.

⁶³ William Shakespeare, „Othello, a velencei mór”, *Shakespeare összes drámái*, im. 480.o.

Brabantio azonban érthető módon kételkedik ebben, ezért Rodrigo is megpróbálja meggyőzni. Ő inkább észérveket használ: „[...] Ha – amint rémlik – bölcsen megnyugodtál/ S tetszést találsz abban, hogy szép leányod/ E tompa és sötét éjféli órán/ Nem jobb s nem rosszabb örrel, mint a bérelt/ Cseléd, egy közönséges gondolás: egy/ Parázna mór karjaiba fut -/ S ez tudtoddal van így s nem ellenedre,/ Akkor galád háborgatók vagyunk;/ De hogyha nem tudsz róla, azt hiszem,/ Jogtalan vádolsz.” [...]”⁶⁴ Rodrigo szavai végül meg is győzik a szenátort arról, hogy igazat állítanak, és Desdemona tényleg megszökött Othelloval. Mielőtt Brabantio elindul a lánya keresésére a szolgáljaival, Jago elbúcsúzik Rogrigótól, és elmondja az utolsó instrukcióját neki, hogy hova vezesse Brabantiót: „[...] Vezesd az üldözőket/ Az 'Íjász'-hoz, ott biztos megtalálják/ Ott leszek én is vele. Isten áldjon.”⁶⁵ Ezzel Jago pontosan megmondja Rodrigonak, hogy hova kell menniük, hol találják meg Desdemonát és Othellót. Ez a hely pedig nem más, mint az 'Íjász', vagy ahogy Shakespeare művében olvashatjuk, 'Sagittary', amelynek jelentése 'nyilas'.⁶⁶ Mivel a Sagittary a világ számára egy ismeretlen hely volt Velencén belül, a kiadók pedig nem tartották fontosnak, hogy tisztázzák ezt a kérdést, különféle interpretációk születtek azzal kapcsolatban, hogy milyen hely egyáltalán a Sagittary, és vajon hol található Velencében.

Rodney M. Baine *The Shakespeare Association Bulletin* című könyvében leírja, hogy Charles Knight volt az első, aki megpróbálta másként értelmezni a fent említett Sagittary elnevezésű helyet. Azt állítja, hogy eredetileg nagy valószínűséggel az Arsenal mellett található lakhely volt, a köztársasági haditengerészet és hadsereg parancsnokainak számára. Helyét állítása szerint egy íjász szobra még jelzi. Korábbi magyar fordításban a fordító az 'Íjász' szó helyett szintén az 'Arsenált' használta, valószínűleg erre az elméletre támaszkodva. Baine azonban végül arra a következtetésre jut, hogy ez csupán spekuláció lehetett, mivel „semmilyen bizonyíték nincsen arra, hogy az Arsenált Velencében valaha 'Sagittary'-nak hívták volna.”⁶⁷

Az *Arden Performance Editions* című könyv szerzője az *Othellóval* kapcsolatban azt írja a Sagittaryról, hogy valószínűleg egy fogadó, vagy ház lehet 'Sagittarius' felirattal, amely a mitológiai lényre, a kentaurra utal. A *Riverside Shakespeare* című könyv szerint szintén egy fogadóra utal, amelynek címerében egy kentaur látható. Ezekkel az állításokkal az a probléma, hogy a műben többször is utalást tesznek arra a szereplőkre, hogy nem egy fogadóról, hanem inkább egy házról, vagy egy utcáról lehet szó. Először az első felvonás első jelenetének végén Rodrigo segítségéről biztosítja Brabantio szenátort, aki erre így válaszol: „Vezess. Én minden

⁶⁴ uo. 481.o.

⁶⁵ uo. 482.o.

⁶⁶ „Lead to the Sagittary the raised search/ And there will I be with him. So, farewell.” in. William Shakespeare, „Othello”, *The Complete Works of William Shakespeare*, im. 983. o.

⁶⁷ Rodney M. Baine, *The Shakespeare Association Bulletin*, Oxford University Press, Oxford 1939, 227.o.

házat felveszem./ Jogomban áll. Hé, fegyvert hozzatok!/ Keríts elő pár őrpáncsnokot./ Rodrigo, meghálálom fáradságomat.”⁶⁸ Ezután, az első felvonás második jelenetében, amely már a Sagittarynál játszódik, Cassio azzal a hírral érkezik Othellohoz, hogy azonnal a palotába kell mennie, ott ugyanis már várja a Doge és néhány tanácsos, hogy tárgyaljanak arról, hogyan hódította el Desdemona szívét. Erre Othello válasza a következő: „Így hát jó, hogy rámakadtál./ Beugrok itt egy szóra még a házba,/ Aztán megyünk.”⁶⁹ Ez a két jelenet, de főként az utóbbi egyértelműen arra utal, hogy maga a kép egy utcán játszódik, méghozzá az előtt a ház előtt, amelyben Othello és Desdemona elrejtőzött a szenátor előtt, és Othello, mielőtt elment volna Cassióval, valószínűleg bement a házba elbúcsúzni a szerelmétől. Így a Sagittary vagy az a ház, ami előtt zajlik a jelenet, vagy az az utca, ahol a ház található.

A mai modern térképek nem mutatnak 'Sagittary' nevű helyet Velencén belül. Van viszont egy Frezzeria nevű hely, amely szintén nyilat, vagy nyílkovácsot jelent. Violet M. Jeffery a *Modern Language Review* című folyóiratban a 'Sagittary' kérdésével is foglalkozik. Jeffery állítása szerint a 'Sagittary' nem más, mint egy keskeny, sötét utca Velence városában, amely a 'Frezzeria' nevet viseli. Ez pedig arról kapta a nevét, hogy minden velencei nyílkészítő boltja ebben az utcában volt. A 'Sagittary' szónak tehát semmi köze egy fogadóhoz, vagy a Kentaurhoz, hanem ez egy teljesen új kifejezés, amelyet Shakespeare alkotott meg. A történeti nyelvészet szerint a XVI. században a 'nyíl' lexémát két szóval lehetett kifejezni, az egyik ilyen a 'frezza', a másik pedig a 'sagitta' volt.⁷⁰ Ha ehhez hozzátesszük az 'aria', olasz képzőt, a Frezzaria, illetve Sagittaria szavak keletkeznek.⁷¹ Shakespeare-nek az új szó megalkotásánál mindössze annyit kellett tennie, hogy a 'sagitta' szóhoz hozzátette az 'aria' képző angol megfelelőjét, az 'ary'-t, így jöhetett létre a 'Sagittary' szó, amely tökéletes megfelelője mind szerkezetében, mind jelentésében a Frezzarianak. Roe ezen információk birtokában pedig fel is kereste Velencében a Frezzaria utcát, amely még a mai napig is megtalálható a városban. Az utca valószínűleg 1271-ben kaphatta a nevét, amikor a kovácsos céhet külön csoportokra osztották, mint nyílkészítőket, vagy kardkészítőket, és a műhelyek nevéből nevezték el az utcát ahol dolgoztak.⁷²

Az utolsó utalás Itáliára már nem a Velencében, hanem a Cipruson zajló események közepette hangzik el. A harmadik felvonás első jelenetében Cassio, akit Othello Jago helyett

⁶⁸ William Shakespeare, „Othello, a velencei mór”, *Shakespeare összes drámái*, im. 483.o.

⁶⁹ uo. 485.o.

⁷⁰ vö. *Linguistica storica*, Romano Lazzeroni (szerk.), Carocci, Róma 2017, 89 – 97.o.

⁷¹ Violet M. Jeffery, *The Modern Language Review*, Modern Humanities Research Association, Egyesült Királyság 1932, 27.o.

⁷² uo. 26.o.

nevezett ki hadnagyává, egy csoport zenésszel és egy bolonddal találkozik, akik között a következő párbeszéd zajlik le: „Itt játsztok; csak ne hosszan; én fizetlek;/ A tábornoknak jó reggelt kívántok”⁷³ Erre a bolond, már az egyik zenészhez fordulva kérdezi: „Tán Nápolyban jártak a hangszereitek, hogy ilyen szuszkán szólanak?”⁷⁴ Mivel a zenész nem értette a kérdést, a bolond újra megkérdezi, másképpen: „Mondd, kérlek, ez fúvós hangszer?”⁷⁵ Erre a zenész válasza már csak annyi, hogy „Úgy van uram, ezek azok”⁷⁶ Ezek a sorok arra utalnak, hogy a bolond nagyon jól ismeri a nápolyi fúvós hangszereket, hiszen egyből felismerte őket, legalábbis azt, hogy ezek a bizonyos fúvós hangszerek Nápolyból származnak. Amennyiben pedig ez tényleg így van, akkor lehetséges, hogy Shakespeare valamilyen formában találkozott eredeti, nápolyi fúvós hangszerekkel, amelyeket jellegzetes külsejük miatt bele is írt a darabba.

A leírtak alapján elmondható, hogy az *Othello* című Shakespeare darabban nem található annyi utalás Velence városára, mint az előző két mű esetében Veronára, illetve Padovára. Ennek ellenére ez a mű is tartogat néhány földrajzi és kulturális szempontból is fontos utalást a városra és a Fél-szigetre, vagy valamely Padovához kapcsolódó szokásra. A fejezet során említett tárgyak és helyszínek mellett is van azonban még néhány érdekesség, amelyek szintén kapcsolódnak Itália kultúrtörténetéhez. Ilyen többek között a teraszokon ülő hölgyek akik ott fehérítették a hajukat, vagy az Itáliában abban a korban a nemes hölgyek által kedvelt viselet, a klumpa.

⁷³ William Shakespeare, „Othello, a velencei mór”, *Shakespeare összes drámái*. im. 526.o.

⁷⁴ ua.

⁷⁵ ua.

⁷⁶ ua.

Befejezés

Jelen dolgozat témája Shakespeare és Itália kapcsolata. A több Shakespeare kutatót is foglalkoztató kérdést az író életrajzán, illetve művein keresztül dolgoztam fel.

Rögtön az első fejezetben azt a sokat vitatott kérdést feszegettem, miszerint a költő járhatott-e élete során valamikor Itáliában, vagy nem. A probléma kapcsán felhozott érvek és ellenérvek ismeretében elmondható, hogy, habár az általánosságban elfogadott állítás szerint Shakespeare valószínűleg soha nem járt az országban, nem lehet teljes bizonyossággal kijelenteni sem azt, hogy az író életében elutazott Itáliába, sem pedig azt, hogy nem. Az ezt követő második fejezetben Shakespeare színdarabjaira támaszkodva azt vizsgáltam, mennyire volt szoros a költő kapcsolata az országgal. Választásom azért esett a *Romeo és Júlia*, *A makranczos hölgy*, és az *Othello* című darabokra mert az alapján, hogy mindhárom mű különböző városokban játszódik, még jobban ki tudom emelni azokat az itáliai vonatkozásokat, amelyek alapján kirajzolódik Shakespeare Itália és az itáliai kultúra iránt érzett vonzalma. A veronai, padovai, illetve velencei helyszínek mindhárom darab esetében egyértelműsítik, hogy Shakespeare rengeteg utalást tesz egy adott város helyszíneire, tradícióira, és egyes termékeire. Ezek mennyisége azonban az egyes drámákban eltérhet, ahogy az is, hogy a költő inkább a város földrajzi elhelyezkedését, vagy az egyes tradíciókat, szokásokat helyezi előtérbe. Ezzel együtt egyértelműen kijelenthető, hogy az író valóban hatalmas tudással rendelkezett Itáliáról, annak városairól, és, hogy a költőt nagyon szoros kapocs fűzte Itáliához.

A Shakespeare életmű ismeretében azonban elmondható, hogy nem csupán a drámaiban fedezhető fel itáliai hatás. A másik, a költő által kedvelt és gyakran használt műfaj, a szonett kapcsán is hasonló következtetésre jutunk. Az első és legegységesebb kapocs maga a műfaj kapcsán észlelhető, hiszen a szonett Itáliából származik. Az első olasz szonettek Giacomo da Lentini tollából születtek, amelyből később kialakult a petrarcai, vagy más néven itáliai szonett. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy lényeges különbség van a petrarcai és a shakespeare-i szonett között. Az itáliai szonettek első és második versszaka négy, míg a harmadik és negyedik versszaka háromsoros volt. Ezzel a szemben, jóllehet az itáliai hagyományból táplálkozva az angol költő is megtartja a tizennégy kötelező sort, de ő nem tagolja a szöveget versszakokra. Egyetlen tagolás található csak a szövegben, hiszen az utolsó két sor, mintegy *coda*-ként elkülönül a szöveg többi részétől. Hogy a formai és műfaji elemeken kívül felfedezhető-e egyéb tartalmi, tematikai kapcsolat Shakespeare és az itáliai költők között, az egy hosszabb és mélyebb kutatómunkát igényelne. Jelen dolgozatom csupán az első lépése egy olyan nagyobb

volumenű kutatásnak, amely az egész Shakespeare-életmű tükrében tanulmányozza a költő és a Félshiget kapcsolatát.

Bibliográfia

Primer források:

Shakespeare, William, *A makranczos hölgy*, in *Shakspere remekei*, Wodianer F. és Fiai Könyvnyomdája, Budapest 1901.

Uő, *Romeo és Júlia*, in *Shakespeare drámák*, Szalay Könyvkiadó és Kereskedőház Kft., Kisújszállás 1999.

Uő, *Romeo and Juliet*, in *The Complete Works of William Shakespeare*, Hamylin, London 1984.

Uő, *Othello*, in *The Complete Works of William Shakespeare*, Hamylin, London 1984.

Uő, *Othello, a velencei mór*, in *Shakespeare összes drámái*, Európa Könyvkiadó, Budapest 1988.

Uő, *The Taming of the Shrew*, in *The Complete Works of William Shakespeare*, Hamylin, London 1984.

Szekunder források:

Baine, Rodney M., *The Sagittary: A note on Othello*, in *The Shakespeare Association Bulletin*, Oxford University Press, Oxford 1939.

Bandello, Matteo, *Novelle*, Mondadori, Milánó 1942.

Barber, Rosalind, *Questioning Shakespeare*, Berghahn Books, Oxford, 2009.

Brooke, Arthur, *Romeus and Juliet*, Global Grey, 2020.

Chiappara Soria, Isabella, *La moda nelle corti italiane*, saladelcembalo.org, 2016.

Cintinho, Giraldo, *Gli Hecatommithi*, L. Torrentino, Monte Regale 1565.

da Porto, Luigi, *Giulietta e Romeo*, Bolzano 2017.

Edwards, Catherine, *Shakespeare and Italy: A literary love affair*, 2016.
<https://www.thelocal.it/20160422/shakespeare-and-italy-italian-bard-400-anniversary-death-verona-venice-rome-caesar-romeo-juliet-padua-mantua-taming-shrew-gentlemen-merchant-venice/> (Utolsó letöltés: 2022.09.05.)

Ellis, David, *Biography and Shakespeare: An outsider's view*, in *The Cambridge Quarterly*, Oxford University Press, Oxford 2000.

Jeffery, Violet M., *Shakespeare's Venice*, in *The Modern Language Review*, Modern Humanities Research Association, Egyesült Királyság 1932.

Linguistica storica, Romano Lazzeroni (szerk.), Carocci, Róma 2017, 89 – 97.o.

Mullan, John, *Shakespeare and Italy*, 2016.
<https://www.bl.uk/shakespeare/articles/shakespeare-and-italy> (Utolsó letöltés: 2022.09.05.)

Roe, Richard Paul, *The Shakespeare Guide to Italy*, HarperCollins, London 2011

Tikkanen, Amy, *Phaethon*, Britannica.com, 2022. <https://www.britannica.com/topic/Phaethon-Greek-mythology> (Utolsó letöltés: 2022.09.05.)

Witthoft, Brucia, *Marriage Rituals and Marriage Chests in Quattrocento Florence*, in *Artibus et Historiae*, IRSA, 1982

Whittemore, Hank, *Shakespeare and Italy*, London 2013, https://www.youtube.com/watch?v=xHiEakohcx8&ab_channel=ShakespeareanAuthorshipTrust (Utolsó letöltés: 2022.09.05.)

Függelék

1. A veronai San Pietro Incarnario templom napjainkban. A templom 995 körül épült Milone Sambonifacio rendelete szerint, és az óta több alkalommal is átépítették. Az épület nem messze található a San Fermo Maggiore gótikus templomtól. Forrás: <https://verona.com/it/verona/chiesa-di-san-pietro-incarnario/>
2. 2. Apollo és Daphne (1470-1480) – Piero del Pollaiuolo – Egy lehetséges festmény, amelynek leírását Shakespeare *A Makranczos hölgy* című darabjában olvashatjuk. Forrás: <https://www.nationalgallery.org.uk/paintings/piero-del-pollaiuolo-apollo-and-daphne>
3. A padovai Szent Lukács templom napjainkban. A templomot 1174-ben építtette Beato Crescenzo da Camposampiero és eredetileg 12 apostolnak szentelték. A padovai Guelph önkormányzat lebontotta az épületet, majd a városfalak felépítése után újra megépítették a falak közelében. Miután 1177. március 19-én megtalálták Szent Lukács holttestét Santa Giustinában, Crescenzo da Camposampiero megváltoztatta a templom nevét Szent Lukácsra-ra. 1320-ban ezt a templomot is lebontották, újjáépítették azon a helyen ahol ma is megtalálható. Forrás: <http://www.upcattedralepadova.it/chiesa-san-luca/>
4. Táblázat Shakespeare 11 itáliai helyszíneken játszódó darabjáról, és az azokban található Itáliával kapcsolatos utalások típusáról.

Darab címe	Utalások típusa
A két veronai nemes (írta: 1598)	Földrajzi
A makranczos hölgy (írta: 1590-92)	Földrajzi, kulturális, termékre vonatkozó
A velencei kalmár (írta: 1596-98)	Földrajzi, kulturális
A vihar (írta: 1610-11)	Földrajzi
Coriolanus (írta: 1605-1608)	Földrajzi, kulturális, történelmi
Cymbeline (írta: 1611 előtt)	Földrajzi
Julius Caesar (írta: 1599?)	Földrajzi, kulturális, történelmi
Minden jó, ha a vége jó (írta: 1600-as évek eleje)	Földrajzi
Othello, a velencei mór (írta: 1604)	Földrajzi, kulturális, termékre vonatkozó
Romeo és Júlia (írta: 1591-95)	Földrajzi, kulturális
Sok hűhó semmiért (írta: 1598-1600)	Földrajzi